

Ш.620.009/33

100

БІБЛІОТЕКА „ДЗВОНІВ“, Ч. 33

АРКАДІЙ ЖИВОТКО

**МОВНА БОРОТЬБА В ПРЕСІ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**

ЛЬВІВ

1939

LWÓW

БІБЛІОТЕКА „ДЗВОНІВ“, Ч. 33

АРКАДІЙ ЖИВОТКО

**МОВНА БОРОТЬБА В ПРЕСІ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**

Л Ъ В І В

1 9 3 9

L W Ó W

Відбитка з „Дзвонів”.

III. 620.009/33

Wydaje: Wydawnicza Koop. z odp. udział. „Meta“, Lwów, ul. Japońska 7.
Z drukarni Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki we Lwowie,
ul. Czarnieckiego 26.

Видавнича Кооп. з відпов. уділ. „Мета“, Львів, ул. Японська 7.
З друкарні Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові,
вул. Чарнецького 26.

Початки періодичної преси Карпатської України, що хотіла служити інтересам місцевого українського населення, сягають другої половини минулого століття. В'яжуться вони з іменем І. Раковського, одного з членів т. зв. „погодінської кольонії“, що довгий час провадила у Відні свою роботу за безпосереднім керівництвом агента російського уряду, протоєрея М. Раєвського. Під впливом галицького історика, найвиразнішого представника т. зв. москвофільства, Д. Зубрицького, І. Раковський в р. 1856. почав видавати у Будині часопис, призначений для населення б. Угорської Русі п. н. „Церковная Газета“. Виходив він накладом мадярського католицького Т-ва св. Стефана при найближчій участі в ньому російського православного священника о. В. Войтовського. Його напрям чи не найліпше характеризував свого часу пропагатор слов'янської федерації на католицькому ґрунті, В. Терлецький, кажучи, що „из него (часопису) веяло духом православія и благоразположения к России“. Писали його російською мовою. Як ця мова могла виглядати в устах його редактора, а тим самим і на сторінках часопису, можна уявити собі на основі свідчення самого ж редактора І. Раковського. Надсилаючи Як. Головацькому перше число, Ів. Раковський вважав за потрібне зазначити в листі до нього таке: „Я признаюсь, — писав він — что сам совершенно не знаю русскаго языка“. Проте цей факт не спинив його, як редактора часопису, призначеного для населення б. Угорської Русі, редагувати саме цією мовою, як також бути редактором інших часописів, ба навіть перекладачем на російську мову.

Не спинав цей факт і його наступників, що прийшли пізніш. Був це наслідок тих багатьох чинників, що впливали на культурне життя представників інтелігенції б. Угорської Русі. Серед тих чинників можна знайти до деякої міри ту традицію, що бере свій початок вже в кінці XVII. і в початках XIX. ст. та в'яжеться в першу чергу з іменем Ів. Орлая та його побутом в Росії, а пізніш з іменами В. Кукольника, П. Лодія та ін., що їх в Росії гостинно прийняли. До тих чинників належить поширення т. зв. москвофільства в Галичині (Д. Зубрицький, Як. Головацький та ін.), акція російського проф. Погодіна та протоєрея М. Раєвського (в його домі концентрувалася у Відні пропаганда і фінансова підтримка панрусизму, що ширився під покришкою слов'янофільства), російський державний блиск і могутність російської армії, що їх побачило місцеве населення Угорської Русі, коли поборювали мадярське повстання, врешті розвиток російської культури, тоді коли цілковито здусили українське духове життя на українських землях під Росією.

Всі ці чинники і низка інших, менш помітних на перший погляд, вплинули на представників інтелігенції б. Угорської Русі, щоб звязати долю свого народу з Росією, її мілітарною, державною силою, з її культурою, з її мовою. Тут сподівалися вони знайти ґрунт і допомогу в боротьбі з винародовлюванням, що його несла малярська політика.

Та вже скоро почали показуватися наслідки того кроку, суперечного з усією природою поставленої мети. Відірвавшись від природного народнього ґрунту з його властивим побутом, з його мовою, цілим укладом життя, що найменше мали спільного з життям і культурою російського (руського) народу, місцева інтелігенція, що далі, то все більш почала піддаватися впливам ближчої і сильнішої культури, до того ж культури упривілейованої, з якою саме хотіла боротися. Ті ж, що ще признавалися до „руського” імени, опинилися в колі тих ідей і поглядів, що їх чи не найліпше можуть характеризувати слова редактора тогочасного часопису — „Карпат” (1873—1886), М. Гомичкова. Коли після відвідин Мих. Драгоманова б. Угорської Русі в австрійській пресі почали на нього нападати, вважав за потрібне виступити проти нього і М. Гомичков, пишучи на сторінках свого орґану, що — „г. Драгоманов хочет от нас, что бы мы писали языком слуг — но литература пишется везде для господинов”...

Кермуючись засадою, що її сформулював М. Гомичков, видавці та редактори починають заповнювати свої часописи тим дивним витвором, який вважають за мову „г о с п о д и н о в”. Була це мова російська (руська) з примішкою малярських та церковно-словянських слів. Пізніш до тієї „мови” зрідка додавали кілька народніх слів. Все це створювало сприятливі умовини для різноманітних мовних експериментів, спроб, фантазій авторів, для яких були цілковито чужі і байдужі закони мови, її розвиток, однастайність правописних форм. Було це, коротко кажучи, „язичіє”. Починає панувати двокультурність. З одного боку — російщина, з другого — малярщина. Дві мови для „господинов”.

Незабаром почало це викликати серед народу Угор. Русі недоволення, а ознаки того можна бачити в тих протестах, що почали зявлятися на сторінках окремих орґанів, та у виразному реагуванні читачів в їх передплаті. Зявляються протести в таких часописах, як „Свѣт” (1867—1871), „Новый Свѣт”, тощо. Вже по році існування „Свѣту”, коли кількість його передплатників на 1868. р. впала з 410 до 200, один дописувач (Верховинець) так пояснює той факт в ч. I.: „Перша причина упадку „Свѣту” — в очах публики нашої — пише він — це мабуть „письменный язык”. Мабуть „Свѣт” пише мовою незрозумілою публиці, письменники його самовільно вибирають слова, вислови, слоги зо словарів, і не вживають мови, якою говоримо, чи слів, які кожний читач розуміти може без словяря”... А далі пояснює, що розуміє під чужою, незрозумілою мовою. — „Публика — наша хоче, щоб писати „по нашому”, без цифрованих слів, без московських слогів”... „Нашо — продовжує — маємо шукати чогось в чужині, доки не орієнтуємось дома. Ходимо по Москві, по Кулікових полях, а дома горить нам власна будова... ані від Дона, ані від Кулікова ніхто не прийде гасити”. Зрештою, по

році в тому ж часописі знаходимо таку характеристику мовного питання: — „Не маємо нічого для свого простого народу і хочемо славитися літературою, цьому народові неприступною! Творимо з літератури монополію для декількох людей, а народ залишаємо там, де давніше був — при невіжестві” (1869. ч. 33).

Не менш виразно пише в тому ж напрямі дописувач „Нового Світу” в ч. ч. 2., 3., 4. за 1871. р. за підписом — о. — „...у нас — каже він — один тільки відламок освічених людей вважає за потрібне користуватися... мовою російської літератури; простий народ, а також і незмірно більша частина нашої інтелігенції в жадному разі того не бажають”.

Що це були думки не тільки окремих осіб, показує факт, про який той же дописувач пише: „Скарги, що напливають з усіх сторін мукачівської єпархії, щодо „подвопросного дѣла”, можуть переконати нас в тому цілком”. Зрештою, запитує: „Для чого нам відмовлятися від свого і раболіпно „привертнутися” до чужого, хоч і „сродственного”?

Але преса на всі ці докази і думки, а навіть протести залишилася глухою. Не мала сил вирватися з ланцюгів мови „господинов”, що скували її живу думку. Аж наприкінці 1890. р. можна помітити перший проблеск визволу. Було ним — рішення Т-ва Вас. Великого видавати часопис народньою мовою. Тим часописом стала „Наука”, що почала виходити з 1897. р. Спершу пробує вона визволитися від мадяризмів, а в початках 1900. р. поборює вже і впливи російської та церковно-словянської мови. Становище „Науки” в тому часі з національного боку можна схарактеризувати словами „Угрорусина” в одному з її чисел, де він доводить, що назва „українець” це нічого нового для русинів. „Ви маєте знати, — пише він — же велика розлука єсть между народом великоруським и малоруським. То не я маю доказувати, то доказує білий світ. То дуже давно доказала історія” (1904. р., ч. 20). Таке становище відбилося і на мові часопису. Редакція що далі, то все більш вживає живої народньої мови та друкує на сторінках свого часопису новіші твори української літератури. 1907. р. вона вже стверджує, що молодь дійшла до переконання, що „не треба нам великорущини, но нужно нам писати по нашому милому малоруському языку”. Еволюціонуючи перед світовою війною, „Наука” почала вже завойовувати симпатії широких кол. Скидаючи з себе помалу все неприродне і чуже народові, наближувалася вона до української літературної мови, вживаючи етимологічного правопису.

Був це часопис, яким кермував о. Августин Волошин, о. Вас. Гаджега та інші ближчі співробітники, як В. Желтвай, І. Демян, тощо.

До перевороту на б. Угорській Русі виходило 13 часописів. З них 4 — мадярською мовою. Решта — так званім „язичієм” і тільки „Наука”, як ми вже згадали, орієнтувалася на українську мову. Під час перевороту в р. р. 1918—1919, отже від розпаду Австро-Угорщини до часу, коли б. Угорська Русь прилучилась до Чехословацької Республіки під назвою „Підкарпатська Русь”, виходила „Наука”, що з 1. січня 1919. р. прибрала назву „Руська Країна”, змінивши її у вересні того ж року на попередню назву.

а крім того тижневик „Руська Правда”, що пізніше почала зватися „Русько-Країнська Правда” подібно як „Урядові звіщення Русько-Країнського Комісаріату”.

Наскільки „Наука” та „Руська Країна” намагалися бути, як-мога, совісними супроти своїх читачів щодо мови, настільки в „Руській Правді” вражає неохайність, неумтво і безграмотність. При всьому тому сторінки її заповнювало гостро вороже наставлення супроти всього, що українське. Був це речник совітсько-комуністичної влади з явними симпатіями до совітської Росії, яка саме тоді провадила запеклу війну з Українською Народною Республікою.

Як виглядала „мова” на сторінках того часопису, можна бачити хоч би з таких зразків. Так наприклад у числі з 1. червня 1919. р. читаємо:

„Новий союз Републичного Совету. — В Росіи Центральное Советкомисарство великое собрание держав. В Петербург и 1-го юнія появилися ківети Украински, Летски, Літвански і Біл-Руськи. И сем ківети общій Россіом: што они твердий союз хотят между републичной совети”...

Або там же:

„Републичной Совет Россійській, нужному держе аби еднородное провадѣніе удѣлѣм военским фінанціалнім, жилѣзрицким и ужитким подобним дѣлѣ”.

Таких зразків можна навести безліч. Характеризують вони з одного боку той культурний рівень, на якому стояли провідники того часопису, а з другого їх фактичне національне обличчя, звернене в бік совітської Москви, як заклятого ворога українського народу і його визвольних змагань.

Коли Карпатська Україна приєдналася до Чехословацької Республіки, періодична преса починає розвиватися. Розвиток її можна бачити хоч би з таких даних, що обіймають собою 15 років та показують її стан в 1935 р. (разом з Пряшівщиною):

Виходило за той час (1919—1934 р. р.) всього 118 часописів в мовах:

українській	39	(етимольогічним і фонетичним правописом)
язичієм	16	
російській, або великорускій	15	
мадярській	31	(з них суспільно-політичного характеру, головно газет — 26)
чеській	10	
жидівській	2	
в двох мовах	5	

В році 1935. було 64 назви в мовах:

українській	18	
великорускій-російській	11	
язичієм	7	
(на населення в 62%)		
мадярській	24	(на 15,23% населення)
чеській	3	(на 4,17% населення)
жидівській	2	(на 12,72% населення)
в двох мовах	2	

В наступних роках різких відмін не помітно. Звертає на себе увагу кількість малярських часописів. Щодо переваги українських часописів над малярськими впродовж 15 років треба мати на увазі одну з основних рис, що характеризують вартість і силу того чи іншого пресового органу. Це постійність видання. Тоді як малярська преса за увесь час цю постійність більш-менш зберігала, чим творила традицію та міцніше звязувалася із своїми читачами, українська преса того часу, за винятком одного-двох органів, переважно була непостійна, а тим самим і відірвана від маси читачів. Приблизно те ж саме можна сказати і про пресу, що виходила язичієм. Починає виходити якийсь часопис українською мовою і незабаром зникає. На його місце з'являється новий, що так само скоро кінчає своє існування, на його місце — третій і так далі. Створювалася таким чином більша кількість назв, але губився звязок з читачами, а тим самим і вплив. До всього того ще треба додати, що малярська преса мала свої денники, і то переважно постійні. Українська ж спромоглася на свій денник аж в останньому, 1938. р.

Зрештою, програма преси. На 31 часописів малярська преса мала за той час 26 суспільно-політичних часописів, тоді як українська мала таких на 39 назв тільки 12. Отже коли 83% всієї малярської преси впливало політично на свого читача, українська обмежувалася тільки до 12% таких часописів.

Аж останні роки змінюють корисніше відсоток української суспільно-політичної преси.

Становище української преси по приєднанню Карпатської України до Чехословацької Республіки ґрунтується на погляді, що народ Карпатської України творить етнографічну цілість з українським народом в Галичині і на Наддніпрянщині. Таке становище вказав авторитет науки, як Академія Наук та праці окремих учених, українців і чужинців, а серед них Т. Масарика, проф. Полівки, російського вченого А. Петрова та багатьох інших.

Українські часописи всіх політичних напрямків невідхильно йшли завжди по лінії, що її виразно зазначили наукові авторитети, маючи перед собою єдине завдання — культурне піднесення свого народу та його політичне виховання для боротьби за своє державно-правне становище. Були це такі органи, як „Українське Слово”, „Свобода”, „Земля і Воля”, „Нова Свобода”, „Народня Сила”, „Поступ”, „Пробоем”, „Карпатська Правда” та ін.

Погляд всіх тих органів щодо української мови найвиразніше сформулював „Вперед”, коли ввели плебісцит в справі навчальної мови в школах. Рішуче заявився він проти плебісциту, бо справу навчальної мови не вирішує агітація та демагогія, тільки наука. „Наука ж вже те питання давно вирішила і ми твердо стоїмо на становищі наукової правди: мова підкарпатського населення — українська (малоруська) й дітей у школах мають учити рідною мовою”.

Проти становища української преси виразно і гостро виступили оборонці „руського літературного язика”, признаючи його за „общерусский”. Спираються вони на терміни, що його живляє місцева людність на означення свого національного імени — „русский”. Термін цей свідомо отожднюють з терміном „русский” — великоруський, російський. При тому ігнорують вони і свідомо затаюють

історично правдиве значення терміну „руський”, „малоруський” чи „український”. Це продовження традиції І. Раковського, А. Добрянського, галицького москвофільського історика Д. Зубрицького та ін. в минулому столітті.

Методикою, якою той напрям користується, чи не найліпше характеризує меморандум в мовній справі до Президента Ч. С. Р. з 1935. р. від восьми організацій. Точка 5. того меморандуму призначена пресі. В ній читаємо:

„Газеты издававшияся уроженцами карпатороссами до переворота, как „Церковная Газета”, „Газета для церковных учителей” (издание Угорскаго Министерства Народнаго Просвѣщения), „Карпат”, „Свѣтъ”, „Новый Свѣтъ”, знаменитый „Листок” и др. писались на чистом русском литературном языке”.

Наскільки те твердження про „русский литературный язык” у згаданих часописах правдиве, можна бачити з любого уступу одного з названих органів. Досить для прикладу взяти хоч би таке місце з часопису „Карпат” (ч. 6. — 1884. р.):

„Большекратно объявили мы уже, что мы не признаем какую то политическую область въ Угорщинѣ съ названіем „Русь”; пусть любятся „Слову”, какъ ему угодно, но угорскіе дописователи таковымъ названіемъ дѣлають намъ весьма неблагодарную услугу, так как доложеніе слова — „угорская” не въ состояніи отдалити какое то подозреніе за панславизмом, находящееся въ словѣ „Русь”, напоминающемъ намъ Россію, а то и тем больше, что в Москвѣ является временопись извѣстнаго панслависта Аксакова подъ титломъ „Русь”. А мы не принадлежимъ къ сей Руси, не считаемся народом, принадлежащимъ къ коронѣ святого Стефана, и в найтѣнѣшемъ связкѣ къ Угорщинѣ — из сего точки зрѣнія и не имѣемъ той амбицій, ето бы считатися къ тѣми дописователями, которые в „Словѣ” хотять представить „Угорскую Русь”, которая на дѣлѣ не существуетъ и въ Угорщинѣ существовати не можетъ”.

Назвати мову наведеного уступу „чистим русским литературным языком” значить виявити свою цілковиту неграмотність та незнання дійсної російської літературної мови або твердити свідомо неправду перед головою держави.

Подібні ж твердження і подібне ж оперування неправдою зустрічаємо і на сторінках всієї преси „руского напрямку”. Згадаймо хоч би твердження тієї преси щодо зміни нібито становища в мовному питанні часопису „Свобода”, як спадкоємця згадуваної нами „Науки”. Висуваючи те як один з основних доказів українського „новаторства” в мові „Свободи”, вказується тут між іншим, що, мовляв, „Наука” не мала нічого спільного з українською мовою. Наскільки відповідає воно правді, можуть свідчити передвоєнні річники „Науки”. Ось приклад (ч. 4. за 1914. р.):

„Насампередъ родичѣ твердо повинні памятати, что хоронити дѣтину отъ хвороти много лекше, як вирятовати”...

Бачимо перед собою українську мову в етимологічному правописі. Російською, або „общерусскою” мовою звучатиме той уступ так:

„Прежде всего родители должны твердо помнить, что беречь (оберегать) ребенка отъ болезни далеко легче чем спасти”...

Згодом способи поборювання української мови стають більш різнобічні та безоглядніші. Ігноруючи наукову правду та об'єктивність, переходять вони в нестримні напади на мову і на тих, хто боронить наукових засад в підході до української мови й культури. Інколи ті виступи набирають чисто зоологічних ознак. Нестримане почуття ненависти виливається широким морем брудної лайки, викривлюванням та висміюванням української мови, що кваліфікують її таким барвистим суторосійським висловом, як „кавардак”. Винаходам і фантазіям немає кінця. — Перед вів у всій тій акції ніхто інший, як провідник руского націоналістичного руху Підкарпатської Русі — Ст. Фенцік. Не дурався він навіть і поезії. Ось напр. в його часописі — „Карпаторускiм Голосі” знаходимо таку творчість:

„О, Біг мій, Біг, почуй ці бдження,
Підшкварь серця на відродження,
Щоб від Русі ми відірвались,
Та пану німцеві віддались,
Ми в дар дамо тобі корову
Лиш нарихтуй нам фрiшну мову”.

Не мавши змоги видавати „Карпаторускiй Голос”, той же провідник націоналістичної рускості в новому своєму органі „Наш Путь” обдаровував українську мову такими епітетами, як „жолто-синія реч”, „балаган”, а українських діячів, як „жолто-синія голова”, тощо.

„Мы... вели самую сильную акцію за оздоровленіє кошицкой радіо-передачи, которая по каким то, для нас непонятным соображениям имѣет склонность к жолто-синей речи — пише той орган 24 вересня 1938. — Карпаторосси постоянно нам жалуются, что их уже тошнит от постоянной „смачной мови”, которая слышится из радио-апарата”...

Не минав той же часопис і театру, кваліфікуючи українську мову й культуру як „балаган”.

„Только в русской культурѣ залог успѣха и плодотворнаго развитія нашего театра. А каждый его уклон к украинской дешовкѣ грозит свести его на степень пустаго ярмарочнаго балагана”... писав він 17. серпня того ж року.

Зрештою, використовував він, щоб дискредитувати українську мову окремі слова, при чому проявляв часто велику неграмотність і некультурність. Так напр. у відповідь на замітку „Українського Слова” п. з. „День пісні і танку в Хусті” містив той орган 21. червня 1938. свій відгук такого змісту:

„Каким путем почтенные украинские филологи умудрились произвести от глагола „танцювати” существительное „танк”... Можем профхать или пройти всю „..... від Кавказу по Попрад” и нигдѣ не услышим, чтобы народ употреблял или хотя понимал такое диковинное „рідне” слово... Повидимому, добродѣи из Украинскаго Слова так стосковались по вооружонном „визволенні” своей незалежной неньки Украины, что им уже мерещится вместо танца — танк”.

Чи треба вказувати, що автор тієї замітки цілковито не знає української мови? Цинічна демагогія з розрахунком на маси. Тим часом українські маси добре знають, що не про „танк” писав їх орган „Українське Слово” — тільки про танок (пригадаймо: „пішов у танок”!), від якого родовий відмінок буде — хоче того чи не хоче „Наш Путь” — танку!

Не меншу увагу звертали на себе т. зв. „листи до редакцій”, писані нібито такими колективами, як батьки, „обивателі” чи громадяни того чи іншого села і под. Як зразок може служити один з тих листів, що його опубліковано в ч. 5. за 1935. р. в тім же часописі — „Наш Путь” — з безіменним підписом, просто: „родители из Королева”. Ішло про народні пісні, що їх співали діти-школярі з Королевої н/Т., а передавало радіо. Давши відповідну цілому тонові часопису оцінку цього виступу, лист кінчається такими рядками: „...„чувствуеш себя если не на ненькѣ Украинѣ, то во всяком случае неловко”. Характерний вислів російського інтелігента десь із середньої Росії і вже в жадному разі не місцевого.

А що автори подібних листів чи заміток не були місцеві, можна бачити хоч би із свідчення такого часопису, як „Земледельска Политика”. Підкресливши в одному із своїх чисел за 1937. рік, що „справедливість вимагає признати, що П. Русь перед 17 роками не мала своєї рускої інтелігенції”, вказує цей часопис, як співробітники органів так званого руского напрямку не знають рускої (російської, великоруської) мови і стверджує, що до їх редакцій засіли російські емігранти, „котрі пишуть... таким тоном, як би П. Русь була царською Росією”.

Не цуралися подібних способів поборювати українську мову й культуру і інші органи так зв. руского напрямку, як „Свободное Слово”, „Новое Время”, що виходило латинкою, бродіївський „Рускій Вѣстник”, „Русская Земля”, „Карпаторусское Слово” та інші. Не вагалися вони викривлювати саме національне ім'я народу на „Вікраїна”, „вікраїнський”, ба навіть доходили в своїй люті до таких заголовків статей, як „Украинская сволоч”, що їх вживало „Свободное Слово”. Не ліпших епітетів супроти української мови та народу вживало і „Карпаторусское Слово”, яке напр. в числі 3. за 1935. рік констатувало, що „ЧСР в Подк. Руси воспитывает гадину на собственном тѣлѣ”. Там же той орган вимагав, щоб в „інтересѣ государства немедленно была ликвидирована школьная политика на Подк. Руси” — тобто, як каже автор (М. Василенко), політика „українізма”.

До метод поборювання української мови і культури зрештою треба віднести також виразний нахил преси т. зв. руского напрямку до інформацій політичних часописів щодо „компрометуючих” на її погляд писань в справі української мови, при чому не бракує тут власної творчости й фантазій. Досить на цьому місці згадати хоч би ті виступи проти „Просвіти” та її культурно-просвітньої праці на сторінках „Русского Вѣстника”, за які засудили були А. Бродія 15. ІХ. 1936. р. на 8 днів вязниці та на грошову кару 500 кч.

Всі протиукраїнські виступи т. зв. руского напрямку на сторінках своєї преси, виступи, що переважно вязалися з поборюванням

української мови як основи культурного розвитку карпатсько-української людности, ставили такі твердження:

1. Українського народу нема. Існує український рух як продукт української політичної партії.

2. Підклад українського руху — несловянський і хоче розбити словянську єдність. Твердження, що його особливо підкресливали „Руский Вѣстник” А. Бродія, „Карпаторус. Голос”, а потім — „Наш Путь” С. Фенціка, „Карпаторусское Слово” та ін.

3. Українська ідея це витвір німецького походження і її підтримують німці. У цьому твердженні спеціалізувалися головню „Русская Земля” та „Руский Народный Голос”, а за ними і згадані часописи Фенціка і Бродія. Так напр. в звязку з відозвою про видавання щоденника українською мовою „Рус. Нар. Газета”, Жидовського, а за нею „Рус. Народний Голос” писали:

„По нашему мнению воззваніе к жертвователям простой гумбут для простачков. Фактически деньги уже имѣются, как имѣется и идеология, которую тот дневник будет пропагандировать”... і далі твердили, що та ідеологія — польсько-німецька!

4. Характер українського руху і його преси — комуністичний та совітофільський. Так напр. самий український правопис окремі часописи кваліфікували як правопис совітський.

„К стати — пише напр. 30. липня 1938. р. „Руский Народный Голос” — недавно мы послали в „Нову Свободу” опроверженіе, которіе в газетѣ появилось не на нашем традиціонном правописаніи, но в передѣлкѣ на совѣтскую транскрипцію. Мы по этому поводу подали дѣло в суд”.

5. Фінансову допомогу українському рухові, мовляв, давало жидівство.

6. Українська мова, це засіб до політичної іреденти супроти Чехословащини. Речниками цього твердження була вся преса т. зв. руского напрямку (як і вся російська преса закордоном). А серед неї чи не найвиразніші — „Наш Путь” Ст. Фенціка та „Руский Вѣстник” А. Бродія. Не менш виразним представником того твердження був також згадуваний вже М. Василенко в „Карпаторусскому Слові”.

Годі детальніше спинятися на тих твердженнях. У них кожній культурній людині знайомий той демагогічно-безоглядний, цинічний агітаційний спосіб, яким свого часу користувалися московські чинники і на українських землях під Росією. Констатуємо тільки, що його занесли і на карпатські землі.

Які ж фактично наслідки приносив такий спосіб для його авторів, чи дійсно осягав мету серед широких мас населення Карпатської України. Відповідь находимо на сторінках тієї ж преси т. зв. руского напрямку. Переконаючись в безсилості всіх згаданих способів побороювання українського культурного руху та української мови супроти пробудження національної свідомости, дехто з представників тієї преси починав думати над зміною тактики. Найхарактеристичніший в тому напрямі був виступ п. І. Жидовського в „Рускім Народнім Голосі”. Поставивши питання: „Что важнѣе — рускій духом или языком?” — І. Жидовський дає першенство першому та радить змінити мовну тактику, саме заступити

руську (російську) літературну мову народними говорами, і то в їх чистій формі. Тим, на думку автора, пощастить вибити зброю з рук українців і зробити нешкідливим український рух для руских духом. Зворушлива згода у методах національної політики із старшим братом — советською Московщиною.

Думку цю підтримав д-р Баран в журналі „Бразда”, де доходить він до висновку, що руска (російська) граматики, якщо б була приспособлена до „місцевого діалекту”, могла б прислужитися „уникненню шкідливих мовних суперечок”.

Свій погляд почав І. Жидовський переводити в життя і на сторінках свого часопису вряди-годи вставляв до російських речень деякі українські слова, або кінцівки. Але цього було замало. Незабаром по шкільному плєбісциті розпочав він дивовижну агітацію, щоб учителі вчили дітей читати російські книги за місцевою вимовою. Звідсіль походить оте „провокативное произношение”, що його він добачив в випадках, коли учителі шкіль в селах, що під час плєбісциту висловилися за навчанням рускою (російською) мовою, почали сумлінно виконувати наказ і вчили дітей літературною російською мовою. Проти такого „провокативного произношения” виступив — „Руский Народный Голос” в статті п. заг. „До колѣ еще?..”. Там автор накидається на українських учителів, що учать дітей по-русски (російськи) там, де заявилися за граматику Сабова-Григорієва, отже за граматику рускої (російської) мови. В статті дослівно читаємо:

„Тоже злоупотребляют украинские учителя и произношением русских слов по какому то перекрученному диалекту, увѣряя дѣтей, что „господин” читается как „гаспадин”, „вода”, как „вада”, „лѣс” как „лес” і пр.” Автор домагається дисциплінарки й інших найрадикальніших засобів проти таких, як автор кваліфікує, „украинских гайдамаков”. (Р. Нар. Голос”, 23. I. 1938).

Прочитавши ті рядки, знову питаєш, що це? — незнання російської (русської) мови, цілковита недостача орієнтації, безграмотність, чи свідомо неправда, свідоме введення в блуд народу для політичної мети? Тяжко припустити перше, тому лишається друге — політична гра на мовнім ґрунті. А коли так, то в чіих інтересах і за чіим наказом?

Ці ж питання, і зокрема останнє, стають перед читачем преси, що виступила з теорією самостійної карпаторускої мови. Її представником став часопис „Недѣля”, який почав виходити в Ужгороді за підпорою єпископа Стойки.

Загальне становище того часопису до української мови й культури на загал можна схарактеризувати стародавньою вимогою, що про неї читаємо у Св. Письмі: „Розпни, розпни його!”.

У національно-культурній площині визначив себе цей часопис твердженням, що „Исторія загнала русинов до такого культурного волненія, еволюційна сила котрого, витворила из сего народа особисту индивидуалити, содержаючу в собѣ всеѣ потребности исторично-правних и культурних условий, дающих право дефинувати, что является національною одиницею”.

Створивши теорію про окремішність „карпаторуського” народу як самостійної нації — „національної одиниці”, зачала „Не-

дѣля”, пропагувати самостійність, окремішність карпатської культури й мови.

Це своє становище виводить „Недѣля” від волі і почуття, рішуче відкидаючи ролю розуму і його продукту — науки, і заявляючи: „Лишаймо ми всю балачку про академії наук, про фільольогію і про інші хитрості...”

Відірваний від народнього життя, байдужий і, відкинувши науку, позбавлений змоги пізнати свій народ за поміччю наукових студій, став цей часопис нічим іншим, як сліпим знаряддям в руках тих, для кого хаос в культурному житті народу потрібний в суто політичних, чужонаціональних, ба навіть чужодержавних інтересах. Метода *divide et impera* (діли і володій) має якнайліпше тут застосовання і займає на сторінках часопису своє почесне місце.

Звідсіля плекання на тих же сторінках, неприхильности до розвитку національної культури, ізоляція від неї свого народу, безоглядне, неперебірчаве в засобах поборювання всього українського за виробленим і вказаним кимсь шаблоном.

Розгорнемо ці сторінки. Хаос в мові і поняттях. Суперечність, відсутність логічного думання, повна дезорієнтація в розумінні того чи іншого суспільного явища, мовна анархія і безграмотність — все це те, що приносить читачеві кожне число цього часопису. Мовний хаос і анархія. Це те, що свого часу так влучно схопив сатиричний журнал „Сова” (1932) в одному з підписів до своїх образків, що так звучав: „Нашу редакційну матерію додаваючі політики”, що мало б означати: — „політики, що постачають нашій редакції матеріял”. Минуло з того часу 15 рр.*). Перед нами часопис „Недѣля”. Відсутність будь-якої школи. Збір різноманітних, суперечних і абсурдних тверджень та понять. Плутанина і нерозуміння термінів („рефлектувати” замість „реагувати”, „моч” замість „міць”, на одній і тій же сторінці: „живот”, „жизнь”, „життя” і безліч подібного). Зрештою все це підбите малярською складнею і чисто малярським духом подивугідного мовного витвору; зразком того можуть бути хоч би такі китиці:

„Найлѣпше больть, что ми видаѣме газету”, або — „Сколько раз была обвиньована и катол. церков в ретроградствѣ, взадничествоѣ, в спиненію постапа людства”, або ще — „...что бы не дай Боже члени неиспорчилися християнським духом”... і т. ін.

Перечитуючи все це разом із безоглядними виступами часопису проти українського культурного руху, проти української літературної мови, з пропагандою ізоляції народу від українського культурного життя, мимохіть насувається болюче питання: кому все це потрібне і нащо? Певне, що комусь це було потрібне, тільки не місцевому народові, не українському люду Карпатщини.

Становище чеської преси в мовній політиці у Карпатській Україні впродовж вісімнадцятих років найліпше можна було бачити на сторінках часописів трьох політичних течій.

За першу з них можна вважати соціал-демократичну з її офіційним органом в чеській мові п. н. „Hlas Vychodu“ в Ужгороді. Своє становище цей орган ґрунтував на „фактичному стані і на-

*) Ця стаття писана ще 1938. р.

уковій теорії, що словянський народ Підкарпатської Русі це частина малоруського племені. Такий погляд зазначив згаданий часопис в 1932. р. як підставу свого попереднього твердження (ч. 20. та 43. з 1931. р.), а саме, що „про великоруський культурний напрям на Підкарпатській Русі сьогодні зайве говорити”.

Вказуючи на напрямок, що намагався витворити спеціальну місцеву мову (його представником була „Недѣля”), часопис той зазначував: „...витворення нового народу в Європі, що налічує пів мільйона бідного гірського населення, українців своїм походженням, було б само собою денационалізацією”. Висновок: на Закарпатті, в її національно-культурному житті і розвитку має право єдино мова народу, отже мова українська.

Проти цього виразного і ясного погляду стояв не менш виразний і не менш ясний протилежний погляд, а за його речників можна вважати „Karpatsku Rus” (перед тим „Užhorodské Noviny”), орган чеських народніх-демократів (Крамарж) та „Podkarpatské Hlasy”. що на своїх сторінках відбивали думку чеських аграрників (республікансько-земледільська партія).

Так наприклад „Карпатська Русь” вже в 1921. р. зазначила своє становище, сформувавши його такими словами: „Нема українського народу й української мови”.

В другому місці цей орган, рецензуючи книжку Коржинського про український рух, спинившись на українській мові, додає: „Йде тут про насильство над народом і злочин перед історією... галицький діалект, штучно поспутий, назвали українською мовою...”.

Виразніше формулували своє покликання „Подкарпатські Гляси”. Не визнаючи т. зв. руського напряму і його прав існувати у Карпатській Україні, орган той стверджував, що руська (російська) мова, яку пропагує той напрям, місцевому люду незрозуміла — „ruština”. — пише — в ч. 31. за 1926. р. — якої тут ніхто не розуміє”. Одночасно розглядає, як нібито сторонній, немов би занесений у Підкарпатську Україну чинник і мову українську. „Аж до минулого року” — пише в ч. 101. за той же рік — „ми на Підкарп. Русі жадних тубільних українців не мали”.

На місцеве населення задивляється він як на масу, що найбільш надається до асиміляції. Не минаючи „демократичних” засад, формує своє становище такими словами: „Зробім відважно ефемерній баньці української культури на Підкарпатській Русі кінець, а побачимо, що Підкарпатська Русь прихилиться до чеської культури”.

Цікаве становище займав третій напрям чеської преси зо своїм колись поширеним у Карпатській Україні органом „А — Z”

Суперечності, мінливість і несталість погляду, тверджень, що інколи доходили до гумористичних курйозних фактів, з яких треба було б широко посміятись, якщо б не було так сумно і соромно — це прикмети того напряму.

Як і попередній часопис („Подкарп. Гляси”), „А—Зет” покликнувся в першу чергу на демократичні засади, заявляючи, що саме на них буде свій погляд на мовне питання Карпатської України. Не вагався покликуватись на авторитет Т. Г. Масарика, а його

погляд передає такими словами: „При культурно-освітній праці треба виходити, як від підстави, від мови простолюддя”.

Кого розумів Масарик під тим народом та про яку мову він говорив, видно з його слів, що їх знаходимо на сторінках його праці „Світова революція”.

„Щодо мови, — пише він — то я похвалював введення малоросійської мови до шкіл та урядів... З педагогічних мотивів уживання тієї говірки вважаю за відповідніше”.

Рахуючись з існуванням в частині інтелігенції Карпатської України так зв. руского напрямку, Т. Г. Масарик признавав йому право вживати рускої (великоруської, російської) літературної мови але не інакше, як в порядку з меншинного права, нарівні з іншими меншинами, замешкалими у Карпатській Україні.

„Щодо русофільського напрямку, — пише він у згаданій праці — що признається до великоросійщини, то я не бачив причин, щоб йому, як меншості, подібно, як і іншим меншостям, перешкоджати культурно розвиватися”.

Що за основну масу населення Карпатської України Т. Г. Масарик вважав населення українське зо веіма його правами, вказує факт, що українське населення у Словаччині він, в тій же самій праці, кваліфікує вже як меншість з відповідними меншинними правами. У випадках, коли він говорить про український (малоруський) народ Карпат. України, цього нема.

Спираючись на авторитет Т. Масарика, цитуючи і покликаючись на його думки, „А — З” не помічав виразної розбіжності між його і своїм становищем, що утотожнювало меншинні права з правами корінного краєвого населення. Звідсіля орієнтація цього часопису на мовні напрями замість орієнтації на мову самого автохтонного населення Карпатської України. Орієнтація, що провадила до свідомого дроблення єдиного народу з погляду національно-культурного.

По т. зв. рускім напрямі (великоросійщині, напрямі російської мови) завився другий мовний напрям, що був під протекторатом єп. Стойки. І „А—З” признавав ясність та солідність його аргументації, ба навіть р а ц і ю. Можна було сподіватися, що „А—З” у своїй непослідовності признає радії за третім, а далі за четвертим і т. д. напрямками, якщо такі зявлятимуться і висувати стануть так само свої права. А що поява таких напрямів не була виключена, можна було бачити не тільки із сторінок деяких часописів, подібних „Руському Нар. Голосу”, але й у факті народження деяких органів за проводом політичних астрологів, подібних В. Данишеку, з виразною метою, що проявилась на сторінках його „Русина”.

Розбіжність і суперечність „А—З” між словом і його ділом виявлялася і в постійному підкреслюванні своєї лояльності та об'єктивності щодо мови у Карпатській Україні. Покликається він в таких випадках на те, що, мовляв, „вирішення палких мовних спорів на Підкарпатській Русі забезпечене майбутньому краєвому автономному соймові”, а тому „підкреслюємо — пише він в другому місці — що не маємо наміру ніяким способом брати участі в боротьбі, і не хочемо теж сприяти жадній партії. Тримаємося по-

гляду, що та боротьба — чисто внутрішня справа русинів, що наш обов'язок — задержати повну нейтральність" (1937, ч. 149).

Коли ж і звертав на своїх сторінках увагу на справу мови, то, мовляв, тільки з лояльного журналістичного обов'язку.

Як виглядала ця лояльність, нейтральність та об'єктивність інформацій з журналістичного обов'язку, можуть свідчити хоч би такі рядки його тверджень: „Одначе підкарпатсько-руське громадянство довгі літа було під надто однобічним впливом української (малоруської) орієнтації, а міністерство освіти послідовно затверджувало для Підкарп. Руси тільки українські підручники”...

Зрозуміла стає після цього радість того часопису, коли він з полегшою пише, що зрештою „Минула вже доба національного гнету. В цих днях настала нова епоха розвитку підкарпатських русинів. Міністерство освіти дозволило вживати теж руских (російських) підручників..., над Підкарпатською Руссю засяло ясне сонце свободи”.

А тим часом вириває питання, наскільки „А—З” розумів мови, про які брався з усім авторитетом писати та інформувати своїх читачів і чи орієнтувався взагалі в справі мови у Карпатській Україні. Відповідь знаходимо на його ж сторінках в інформаціях, що їх „з журналістичного обов'язку” подавав він своїм читачам. Найяскравіша з них була може стаття про підручник „Жива мова” (ч. 31. за 1937. р.).

„Жива мова” це підручник, що його склав фаховий учитель Ф. Агій в українській мові і фонетичним правописом. Чистота української мови, почуття любови до неї і гордості з неї як рідної мови — так можна було б окреслити головну ознаку цієї книжки, не кажучи вже про її педагогічні цінності.

Інформуючи своїх читачів про цю саме книжку, „А—З” з усім своїм авторитетом пише: „Підручник написаний великоруським правописом і термінологією”.

Чи треба говорити про дійсну вартість подібних інформацій, про їх поважність, а тим самим і про позагу самого часопису? Факт промовляє сам за себе. Особливо ж, коли до нього додати ще питомий цьому органі спосіб підбору тих інформацій де, як правильно, дійсність приневолена уступати перед різного роду фантазіями.

Мабуть рідко коли можна зустріти таку зворушливу єдність у здійснюванні „журналістичного обов'язку” в щойно підкреслений нами спосіб, як це було між згаданим часописом і мадярською пресою. Особливо, коли йшло про мову населення Карпатщини.

Маємо на увазі мадярську пресу місцеву, як також Словаччини та Праги, що давала на своїх сторінках мовній справі не останнє місце.

З преси, що виходила у Карпатській Україні, заслуговують на увагу в першій черзі „Uj Közlöny” в Ужгороді, „Karpati Mag. Hir-lap” та „Keleti Ujsag”.

Перший з них займав становище безоглядного пропагатора і захисника т. зв. руского напрямку, гостро виступав і поборював всякий прояв українського культурного життя та намагався робити фільологічні екскурси в мовних питаннях.

